

Erfgoedagenda van de toekomst

Erfgoedagenda van de toekomst:



1. INTRODUCTIE

Erfgoed is alles wat van belang is uit het verleden voor het heden en de toekomst. Het is wat mensen identiteit geeft en waar ze identiteit aan ontleen en waar ze verhalen aan hun kinderen over vertellen. Erfgoed is van iedereen en in die zin kan alles erfgoed zijn. Erfgoed kan onroerend en roerend zijn en is zowel bovengronds als ondergronds te vinden.

Of zoals de officiële definitie in de Erfgoedwet luidt: "Uit het verleden geërfde materiële en immateriële bronnen, in de loop van de tijd tot stand gebracht door de mens of ontstaan uit de wisselwerking tussen mens en omgeving, die mensen, onafhankelijk van het bezit ervan, identificeren als een weerspiegeling en uitdrukking van zich voortdurend ontwikkelende waarden, overtuigingen, kennis en tradities, en die aan hen en toekomstige generaties een referentiekader bieden".



Dekemastate te Jelsum: oorspronkelijke State uit de 13de/14de eeuw. In 1538 herbouwd en later in 19de eeuw grotendeels verbouwd tot de nu nog herkenbare state (foto uit 2019)

1. Erfgoedagenda van de toekomst

In de "Erfgoedagenda van de toekomst" staat de eigentijdse visie op erfgoed, de koers voor de komende jaren. De visie is opgehangen aan vier thema's: Verbinden burgers, Duurzaamheid, Financiën en Meer of minder bescherming. Vanuit de visie op deze thema's vloeien uitvoeringsactiviteiten voort. De uitvoeringsactiviteiten worden op verschillende momenten uitgewerkt en gerealiseerd. Hiervoor wordt ook een planning gegeven.

De vier thema's zijn gebaseerd op de vier dilemma's (Erfgoed en duurzaamheid, deregulering, financiën van erfgoed en het verbinden van heden met verleden met name wat betreft cultuurlandschap en archeologie) die besproken zijn tijdens de Politieke Dialoog over de "Erfgoedevaluatie 2008-2017" op 18 april 2018. Tijdens deze bijeenkomst en in de "Startnotitie Erfgoedagenda van de toekomst" (mei 2019), is aangegeven dat er geen nieuwe erfgoednota wordt opgesteld, maar dat er een erfgoedagenda komt met daarin een eigentijdse visie op erfgoed en een agenda met uitvoeringsactiviteiten, waarbij dan per activiteit gekeken wordt hoe en wanneer uitvoering daadwerkelijk gaat plaatsvinden.

Erfgoed leeft en de betrokkenheid van burgers bij erfgoed is alleen maar toegenomen de afgelopen jaren. Het verhaal van een plek en de beleving worden hierbij steeds belangrijker. Erfgoed, en dan in het bijzonder de zichtbare elementen, zijn onderdeel van de identiteit van bewoners en gebruikers. In die zin is bijvoorbeeld de kerk op de terp niet alleen historisch gezien van belang, maar is deze ook drager van de identiteit van bewoners: "de kerk op de terp" geeft verbondenheid met het dorp. Erfgoed

verbindt mensen en erfgoed is verbonden met maatschappelijke ontwikkelingen. Vanuit deze basis zijn de vier dilemma's verder geëvolueerd tot de vier thema's van de Erfgoedagenda.

Belang van de vier thema's

Door het verbinden van burgers wordt het verhaal levend gemaakt en gehouden. Tegelijkertijd wordt ook het draagvlak voor erfgoed vergroot. Eigenaren, bewoners, gebruikers: erfgoed is van iedereen. Het is dan ook speerpunt om de komende jaren activiteiten uit te voeren die hierop gericht zijn.

Verduurzaming zal de komende jaren alleen nog maar belangrijker worden. Veel eigenaren zijn onbekend met de mogelijkheden en zien op tegen de kosten van de verduurzaming van hun monumentale pand en het moeten kiezen uit verschillende opties. De kunst is om de bijzondere erfgoedwaarden te behouden en ruimte te bieden voor verduurzaming.

In bepaalde gevallen, zoals soms met verduurzaming van monumenten, maar bijvoorbeeld ook een agrariër die in een archeologisch waardevol gebied zijn bedrijf heeft, hebben eigenaren hoge(re) lasten. Om het erfgoed in stand te houden en te versterken, zal rekening gehouden moeten worden met deze extra kosten. Dit geldt voor afwegingen die gemaakt dienen te worden ten aanzien van wet- en regelgeving, maar ook in het kijken naar het mogelijk maken van bepaalde stimuleringsregelingen.

Het beschermen van erfgoed is voor veel betrokkenen belangrijk. Maar in plaats van strengere regels en meer regels, is er vanuit de samenleving ook steeds meer bewustwording. Eigenaren zijn trots op hun erfgoed en hebben behoefte aan een faciliterende overheid die vertrouwen heeft en geeft.

Rijkskaders

Wetgeving

Er zijn een aantal wettelijke kaders (en taken) waarin het erfgoed, cultuurhistorie en monumenten expliciet genoemd zijn. Het gaat hierbij om de Erfgoedwet, Wro-Bro, WABO en deels nog Monumentenwet 1988 en straks Erfgoedwet en Omgevingswet. Binnen de Omgevingswet wordt erfgoed ook expliciet genoemd als één van de dragers van ruimtelijke kwaliteit.

De "Erfgoedagenda van de toekomst" betreft het totale pakket van onroerend erfgoed, zowel bovengronds als ondergronds. Deze wetgeving heeft namelijk betrekking op onroerend erfgoed, niet op roerend. Deze onderdelen gaan ook over naar de Omgevingswet en nog deels Erfgoedwet. Uitvoering van de wettelijke taken die hieruit voortvloeien ligt namelijk bij gemeenten. Hoewel de wetgeving wel een kader vormt voor de visie en ideeën voor uitvoeringsactiviteiten, gaan we bij het invullen en uitwerken zo veel mogelijk lenig en reukelijk met deze kaders om.

Rijksvisie

Het Rijksprogramma "Erfgoed Telt" en de "Erfgoeddeal" vormen de visie van het Rijk op erfgoed. De nadruk ligt hierbij steeds meer op het belang van het verhaal van erfgoed. Het bereiken van jongeren (van kinderen tot 30-ers) is ook een speerpunt. Erfgoed als verbindend element in de samenleving krijgt veel nadruk. Daarnaast is verduurzaming van erfgoed ook een speerpunt. Bewustwording en kennis zijn hierbij belangrijk. Deze visie sluit aan bij de maatschappelijke ontwikkelingen die wij zien en die ook naar voren kwam in de meepraatsessies met maatschappelijke betrokkenen en belanghebbenden.

Ketenpartners

Er zijn in Fryslân en de gemeente Leeuwarden tal van ideële organisaties, instellingen en groepen vrijwilligers actief die zich inzetten voor de instandhouding, promotie en toegankelijkheid van het erfgoed. Hun bijdrage aan de toekomst van het erfgoed is onmisbaar en niet te onderschatten. Ze zijn te onderscheiden in:

1. Stichtingen met rijksmonumenten in eigendom en onderhoud (deels mogelijk gemaakt door gemeentelijke bijdragen).

Het gaat hier bijvoorbeeld om diverse molenstichtingen, de Monumentenstichting Boarnsterhim en Stichting Monumentenzorg Leeuwarderadeel en de stichtingen achter Dekemastate (Jelsum) en Martenastate (Koarnjum).

2. Organisaties die eigenaren van monumenten met betaald en onbetaald advies terzijde staan. Provinciaal opererende organisaties zoals het Steunpunt Monumentenzorg Friesland en de Monumentenwacht vallen hieronder. De laatstgenoemde is een organisatie die eigenaren van monumenten helpt

met technische inspecties en het maken van meerjarenplannen voor onderhoud, van groot belang voor duurzame instandhouding van het erfgoed. De activiteiten van het Steunpunt en de Monumentenwacht worden door de Provincie Fryslân financieel ondersteund. Ook het (Nationaal) Restauratiefonds valt onder deze categorie. Het Restauratiefonds verzorgt de uitbetaling van alle rijkssubsidies en restauratieleningen aan eigenaren van rijksmonumenten en karakteristieke panden. Het fonds doet tegelijkertijd ook de uitbetaling van subsidietoekenningen op grond van provinciale regelingen voor de instandhouding van erfgoed in Fryslân. Tot slot zijn zij partner van de gemeente Leeuwarden in de uitvoering van het Leeuwarder Restauratiefonds.

3. Min of meer professionele stichtingen en organisaties die het (belang van) het Friese en Leeuwarder erfgoed onder de aandacht brengen.

Tot deze groep behoren onder meer de Stichting Interieurs in Fryslân en de Stichting Kleuren van Leeuwarden. Een ook de Leeuwarder Historische Vereniging Aed Levwerd, een vereniging met rond 1700 leden. Aed Levwerd brengt historie bij de Leeuwarders, organiseert lezingen en bijeenkomsten voor leden en belangstellenden en geeft het tijdschrift Leovardia uit. Ze is bovendien één van de drijvende krachten achter de Open Monumentendag, naast het Historisch Centrum Leeuwarden en de gemeentelijke Monumentenzorg. Ook de werkgroep Archeologie kan hieronder worden geschaard – de werkgroep zet archeologie op een inspirerende manier op de kaart en in de media wordt dit regelmatig opgepikt.

4. Organisaties die volledig drijven op vrijwilligers.

Deze groep tenslotte manifesteert zich deels georganiseerd, deels in los verband. Bij historische werkgroepen in dorpen, zoals Wergea Ald, Wergea Nij, het Dorpsarchief Grou, de Werkgroep Historie Mantgum en de Documentatiestichting Leeuwarderadeel, is veel lokale historische kennis gebundeld en ontsloten voor iedereen met publicaties, websites en dergelijke.

In Koarnjum en Jelsum zijn veel vrijwilligers actief om de waardevolle tuinen van Martenastate (met stinzen-flora) en Dekemastate (zie foto voorkant) te onderhouden. En de Open Monumentendag kan evenmin zonder vrijwilligers.

Al deze organisaties laten zien dat erfgoed van de "Mienskip" is. Wij willen deze stichtingen blijven faciliteren en stimuleren. Samen zetten we de volgende stap naar het erfgoed van de toekomst.

Proces Erfgoedagenda van de toekomst

Op 17 september 2019 is er een brainstormsessie georganiseerd voor de raad. Tijdens deze brainstormsessie heeft de raad aangegeven om ook de maatschappelijke betrokkenen en belanghebbenden op het gebied van erfgoed bij het opstellen de de "Erfgoedagenda van de toekomst" te betrekken.

Met het thema "Alles is erfgoed en erfgoed is van iedereen" zijn een 5-tal meepraat-sessies voor maatschappelijke organisaties en belanghebbenden georganiseerd. Deze sessies waren in Jelsum, Baard, Jirnsum en twee in Leeuwarden. De bijeenkomsten waren allemaal op een andere dag van de week, om zoveel mogelijk mensen de gelegenheid te geven om deel te nemen. Alle historische verenigingen, dorpsbelangen, wijkpanels en een aantal andere organisaties/vertegenwoordigers die, op wat voor manier dan ook, met erfgoed annex zijn, waren uitgenodigd. De laatste bijeenkomst in Leeuwarden was een speciale sessie met alleen studenten van NHL Stenden en een paar docenten.

Highlights meepraatsessies: wat hebben we opgehaald

Sessie raad

In de sessie van september 2019 heeft de gemeenteraad een groot aantal ideeën gegeven. Centrale lijn hierbij was het bereiken van bredere doelgroepen dan nu het geval is. Met name jongeren dienen meer betrokken te worden bij erfgoed. Contacten met de onderwijsinstellingen zijn belangrijk. De kennis en innovatie die hier aanwezig is, kan ingezet worden bij de nieuwe erfgoedvisie en activiteiten. Ook de verhalen van erfgoed zijn belangrijk. Het geeft mensen identiteit en het is een belangrijke pijler voor het creëren van draagvlak. Erfgoed is van ons allemaal: betrokkenheid van de Mienskip bij nieuwe ontwikkelingen en visies is essentieel.

Ook het verduurzamen van erfgoed is belangrijk. Wel is het essentieel dat maatregelen worden ingepast. Dit sluit aan bij de mate van bescherming van erfgoed. Voor sommige zaken is bescherming via regelgeving noodzakelijk, voor andere zaken is vertrouwen in de eigenaar en de Mienskip juist belangrijker.

Sessies maatschappelijk belanghebbenden en betrokkenen

Het thema "verbinden van burgers" is een onderwerp wat sterk leeft. Inwoners hebben veel belangstelling voor de verhalen van een plek, deze geven namelijk betekenis aan die plek. Bewustwording van de geschiedenis en van de verhalen van een plek zijn daarbij essentieel. Erfgoed is van iedereen en ook

jongeren hebben veel belangstelling voor de historie van een gebied en dan juist voor het minder "voor de hand liggende" erfgoed.

Bewustwording via communicatie en educatie wordt heel belangrijk gevonden. De verhalen van erfgoed zijn de moeite waard om bekend te worden: wat is hier en waarom? Met daarbij juist ook aandacht voor de verschillende kanten en belevingen die daar bij een rol kunnen spelen. Communicatie via de gebruikelijke lijnen en kanalen is hierbij niet meer toereikend. Zowel als het gaat om de verhalen over te brengen of om simpelweg bekendmakingen.

Ook wordt de aandacht voor erfgoed op de basisschool belangrijk gevonden. Hier wordt de basis gelegd voor het erfgoed van de toekomst waarbij een eigentijdse visie heel belangrijk is. Kinderen worden zich zo ook bewust van erfgoed en nemen het erfgoed door de tijd heen mee.

Veel eigenaren van monumenten willen verduurzamen en hebben behoefte aan praktisch advies. Wat is mogelijk en hoe kan het eventueel op een andere manier? Een faciliterende houding van de gemeente is hierbij belangrijk. Tegelijkertijd kan erfgoed juist ook een inspiratiebron zijn voor verduurzaming en circulaire economie.

Om monumenten en historische panden te behouden en te versterken naar de toekomst toe, is het noodzakelijk dat ze betaalbaar blijven. Voor met name particuliere woonhuseigenaren is een financiële stimulering dan ook wenselijk als tegenwicht tegen een beperking of extra belasting vanwege de monumentenstatus. Ook voor wat betreft archeologie vindt men het wenselijk dat eigenaren en dan met name agrariërs gecompenseerd worden indien ter bescherming en behoud daarvan hoge(re) kosten zijn gemoeid.

Het wordt belangrijk gevonden om erfgoed in stand te houden. Bescherming door extra regelgeving wordt hierbij niet in alle gevallen als oplossing gezien.

Bewustwording bij eigenaren is het sleutelwoord. Eigenaren zijn vaak trots op hun erfgoed en willen vaak zelf ook goed voor hun erfgoed zorgen. De conclusie was dan ook dat de zorg voor erfgoed het beste te omschrijven is als "liefdevol maatwerk".

Om te komen tot nieuw erfgoed dat bescherming verdient dienen alle inwoners meer betrokken te worden. Een locatie die voor veel bewoners identiteit geeft of waar ze een gevoel bij hebben, dient ook beschermd te kunnen worden. Dit is misschien nog wel belangrijker dan het oordeel van de "expert". Architectuurhistorische kwaliteit hoeft niet bepalend te zijn bij de waardering van erfgoed. Ook zaken die bijvoorbeeld geen architectuurhistorische kwaliteit bezitten, kunnen als erfgoed worden gewaardeerd.

Basis Erfgoedagenda van de toekomst

De uitwerking van al deze bijeenkomsten komt tot uitdrukking in de visie op het erfgoed van de toekomst. Samen met algemene maatschappelijke ontwikkelingen, rijkskaders en de input vanuit de meepraatsessies is het visiedeel van de Erfgoedagenda van de toekomst tot stand gekomen.

Leeswijzer

De Erfgoedagenda van de Toekomst is opgebouwd uit twee delen. In hoofdstuk 2 wordt de visie weergegeven. Dit bestaat uit een algemeen deel en een specifiekere visie voor elk van de vier genoemde thema's. In Hoofdstuk 3 wordt per thema ingegaan op de uitvoeringsactiviteiten en planning die voortvloeien uit de visie of anderszins daaronder te scharen zijn. Als bijlagen zijn een blokkenschema bijgevoegd met een planning van de activiteiten in de tijd gezet en een gecombineerd compact verslag van de meepraatsessies.

2. VISIE

Het maatschappelijke verhaal en de beleving zijn kernwaarden bij de omgang met erfgoed. De verhalen van bewoners, gebruikers en bezoekers die verleden en heden met elkaar verbinden dienen als basis voor de omgang met erfgoed in de toekomst. Het verhaal van erfgoed dient als bouwsteen voor ontwikkelingen. Hierbij gaat het niet alleen om de blik van deskundigen en professionals, maar juist ook om de verbinding met bewoners en gebruikers samen met de gemeenschap. We willen samen bepalen wat erfgoed is.

De rol van de gemeente wordt veel meer faciliterend en verbindend. Belangengroepen en inwoners krijgen een steeds grotere rol in het meedenken en meebepalen welk erfgoed waardevol is en wat en in welke vorm behouden dient te blijven voor de toekomst. Erfgoed is van de bewoners en gebruikers, van de gemeenschap. Een top-down benadering past hier niet meer bij, maar juist directe invloed en betrokkenheid van burgers.

Erfgoed is van iedereen, van "nieuwe" doelgroepen die niet bij de geijkte bijeenkomsten en verenigingen komen. Erfgoed is ook van jongeren en mensen met een multiculturele achtergrond. Maar ook mensen

die hier nu wonen, maar misschien niet zijn opgegroeid zoals studenten en migranten. Erfgoed is ook van al deze groepen. Ook deze groepen hebben gevoel en belangstelling voor erfgoed in brede zin en dan juist voor zaken die aansluiten bij de belevingswereld van die doelgroepen. Niet alleen maar "oude" monumenten waarbij alle elementen nog gaaf zijn, maar juist ook graffiti en de Achmeatoren. Wat de doelgroepen bindt, is dat erfgoed "onvervangbaar" is. Soms gaat het om een concreet object, soms om een bepaalde plaats. We willen daarom meer inzetten op de beleving, aandacht, waardering en bescherming van "modern" erfgoed, erfgoed voor de toekomst dus.

Het bereiken van de "bekende" groep erfgoedbelangstellenden is niet meer genoeg. Om alle doelgroepen te bereiken gaan we meer diverse vormen van communicatie inzetten en nieuwe digitale mogelijkheden. Voor het overbrengen van het verhaal naar bijvoorbeeld jongeren spreekt het traditionele bordje met tekst niet tot de verbeelding, maar is eigentijds gebruik van digitale middelen zoals Virtual Reality een must.

Bewustwording en faciliteren is ook essentieel bij de omgang met eigenaren die hun pand willen verduurzamen. Verduurzaming van erfgoed is behoud van erfgoed voor de toekomst. We willen juist cultuurhistorie als inspiratiebron zien. Oude panden, oude technieken zijn vaak al "slim" omdat rekening is gehouden met zo weinig mogelijk materiaalgebruik en zodanig dat zo weinig mogelijk energie nodig is om het huis te verwarmen. Bij verduurzaming willen we leren van het verleden en die kennis integreren in de huidige technieken. Al eeuwen lang is de inrichting van het landschap gericht op omgang met het weer. Kennis van het cultuurhistorische landschap en archeologie kunnen daarom helpen bij klimaatadaptatie.

Bij het erfgoed van de toekomst hoort ook de afweging of en hoe erfgoed beschermd moet worden via wet- en regelgeving. In plaats van gebouwen, elementen en plekken alleen maar van meer labels te voorzien, willen we veel meer gaan handelen vanuit het vertrouwen dat eigenaren en gebruikers en bewoners uit zich zelf goed zorgen voor hun erfgoed. Iemand die "Trots op 'e pleats" is, trots op het erfgoed waar diegene woont en leeft, wil hier ook goed voor zorgen om het zo te behouden. Bescherming dus op basis van vertrouwen in eigenaren, in mensen. Hierbij is van cruciaal belang dat eigenaren, gebruikers en omwonenden de juiste mindset hebben en kennis verwerven van het erfgoed (van erfgoedwaarden en -verhalen). Wij kunnen bijdragen aan een goede mindset en goede intenties stimuleren. De gemeente is een kennis- en expertisecentrum op erfgoedgebied.

3. UITVOERINGSACTIVITEITEN

Algemeen

Mede op basis van de bijeenkomsten en het formuleren van de visie, zijn voor de 4 thema's verschillende ideeën ontstaan voor de uitvoering van activiteiten. Daarnaast zijn er bestaande of geplande activiteiten die nu al uitgevoerd worden en die door lopen. Deze activiteiten zijn onder de thema's genoemd. Het betreft hier echter geen uitputtende lijst van taken en activiteiten die door de gemeente worden uitgevoerd op het gebied van erfgoed. Reguliere werkzaamheden en wettelijke taken zijn niet meegenomen. De beschrijving is gericht op het onderzoek naar en uitvoering van concrete activiteiten gekoppeld aan de vier thema's:

1. Verbinden burgers
2. Duurzaamheid
3. Financiën en
4. Meer of minder bescherming (en/of op zaken die voortvloeien uit extra rijks gelden).

Voor een aantal activiteiten geldt dat het wensen of ideeën zijn die niet zonder meer uitgevoerd kunnen worden. Hiervoor zal dan ook de komende 2 jaar onderzocht worden of en eventueel hoe ze uitgevoerd kunnen worden. Jaarlijks wordt er een update gegeven over welke activiteiten zijn afgerond en welke nieuwe zaken worden opgepakt. Deze erfgoedagenda van de toekomst is dan ook een dynamisch document. Indien de besluitvorming over de uitvoering van een activiteit een raadsbevoegdheid is, zal een en ander uiteraard via de reguliere procedure aan de raad ter besluitvorming worden voorgelegd.

Rijks gelden

Naast de bestaande financiële regelingen, zoals bijvoorbeeld de Sim-subsidie, zet het Rijk op de in de inleiding genoemde thema's extra middelen in. Concreet gaat het dan onder andere over het verduurzamen van erfgoed, het herbestemmen van erfgoed, het opleiden van vakpersoneel, kerkenvisies, archeologie, het investeren in digitalisering van erfgoed en educatie. Een deel van deze budgetten is beschikbaar voor gemeenten om uitvoering te geven aan deze thema's, zoals bijvoorbeeld voor de kerkenvisie. Als gemeente zullen we onze kansen benutten en daar waar inzet van deze middelen tot een meerwaarde voor de gemeente leidt, hiervoor een aanvraag bij de betreffende instantie indienen.

Wat gaan we doen?

A. Verbinden burgers

1. Nieuwe doelgroepen betrekken bij erfgoed

- Project samen met studenten van NHL Stenden om te kijken wat voor erfgoed en op welke manier erfgoed jongeren aanspreekt: in maart 2020 zijn er 7 prototypes erfgoed-apps, dan wel games gemaakt en 2 zullen de komende periode verder uitgewerkt worden.
- Verhalen als inspiratie gebruiken voor nieuwe ontwikkelingen.
- Verkenning mogelijkheden naar het beeldend maken van verhalen van een plek en deze ter plekke zichtbaar maken.

2. Gerichtte pr-acties

Hier wordt jaarlijks een agenda voor gemaakt. Voor de komende 2 jaar zijn dat onder andere:

- Nacht van het Monument;
- Onderzoeken of we voor meer locaties de digitale bereikbaarheid kunnen vergroten, zoals het uitbreiden/verbreden van de digitale stadswandelingen, die zich nu al in een grote belangstelling mogen verheugen, met verschillende thema's voor verschillende doelgroepen' en door het ontwikkelen van Virtual Reality of apps.

3. Bewustwording en draagvlak vergroten door betere ontsluiting informatie

- Uitbouw nieuwsbrief en onderzoeken hoe onder andere artikelen en informatie, zoals de filmpjes, permanent bereikbaar kunnen zijn door middel van een website en/of door andere communicatievormen.
- Verkennen mogelijkheid dorps-Gis infrastructuur ICT.
- Publiceren van diverse inventarisaties, onderzoeken en kaarten zoals van archeologie en beschermde gezichten op publieksvriendelijke manier.
- Leeuwarden op de kaart: het integraal ontsluiten van wettelijk verplichte en aanvullende cultuurhistorisch interessante informatie via een digitale kaart.

4. Verbinding Mienskip en elementen in fysieke omgeving

- Kerkenvisie: hoe om te gaan met kwetsbare kerken? Bij toekenning decentralisatie uitkering in mei 2020 het proces starten om met stakeholders in overleg te gaan.
- Landschapsbiografie: verkenning landschapsbiografie, het verhaal van het cultuurlandschap in al zijn facetten in beeld gebracht.
- Fries "orgellandschap": verkennen met externe partijen (initiatiefnemers) van mogelijkheden tot realisatie Fries orgelcentrum in Leeuwarden.
- Verkennen kansen herstel oude structuren zoals "tsjerkepaden" als basis en/of inspiratie voor (dorps)wandelpaden.

B. Duurzaamheid

1. Stimuleren duurzaamheidsmaatregelen

- Verruiming mogelijkheden plaatsing zonnepanelen op monumenten en binnen beschermde stads- en dorpsgezichten door aanpassen (versoepelen) richtlijnen in nieuw welstandsbeleid (middellange termijn).
- Flexibele toetsing van plannen tot "niet nadrukkelijk zichtbare" plaatsing van zonnepanelen op zijdakvlakken en in hoeksituaties, met toetsingscriteria (korte termijn).
- Onderzoek naar vereenvoudiging van de procedure of een vergunningvrije procedure, bijvoorbeeld met toetsingscriteria, bij plaatsing zonnepanelen op monumenten en binnen beschermde stads- en dorpsgezichten.

2. Onderzoek naar verduurzaming erfgoed en bevorderen en ontsluiten kennis voor eigenaren

- Uitkomsten energiescans delen, zoektocht naar goede experts/kennis over verduurzamen en dat delen met eigenaren.

3. Versterken verbinding ecologie en cultuurhistorie

- Onderzoek naar versterken fauna in historische panden (vleermuizen, zwaluwen).
- Onderzoek naar mogelijkheid natuurlijk boeren op archeologisch en cultuurhistorisch landschappelijk hele waardevolle gronden.

C. Financiën

Onderzoek naar het ontwikkelen stimuleringsmaatregelen

- Onderzoek naar waar we aan willen bijdragen: stimuleren van goed eigenaarschap; eigenaar als rentmeester.

- Onderzoek naar consequent labelen niet monumentaal erfgoed in verband met toegang eigenaren voor financiële regelingen.

D. Meer of minder bescherming

1. Gebalanceerd beschermen: meer vertrouwen in eigenaar zelf

- Onderzoek of meer ingrepen regelluw kunnen worden door bewustwording en faciliteren eigenaren.
- Onderzoeken bepaalde categorieën erfgoed waarvan bescherming nauwelijks formeel geregeld is, bijvoorbeeld het mobiel erfgoed en met name het varend erfgoed, wet- en regelgeving beter aansluiting kan vinden bij praktijk.
- Onderzoek naar de mogelijkheden van een bouwhistorische onderzoeks- en verwachtingenkaart en een bijbehorende regeling voor beschermde stads- en dorpsgezichten met een middeleeuwse oorsprong.

2. Betrekken Mienskip bij bepalen welk erfgoed te beschermen

Aanwijzen gemeentelijke monumenten vervolg. Dit project zal in de loop van 2020 worden uitgevoerd met doorlooptijd tot 2024.